

Свејлана Томић

ПРОФЕСИОНАЛНОСТ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ И САДАШЊЕ СТАЊЕ У КЊИЖЕВНОСТИ ИЗ РЕГИОНАЛНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Рећи беломе бело
А црномоме црно.

(Григоре Вјеру,
из песме *Сїреми се за срећу*)

Захваљујем Стани Динић-Скочајић за позив и учествовање у овој дискусији, чија тема сугерише да је књижевно замењено нечим некњижевним, па се као логично намеће питање ко одређује стандарде шта је књижевно а шта некњижевно, шта је добра књижевност а шта није добра књижевност. Тиме се отварају следећи проблеми: Каква правила игре треба успоставити, односно потицаје, да би критика објективно оцењивала дело, и - како испунити критеријуме професионалности у критичкој делатности? Аналогије успостављам са судством, где су врховни принципи рада независност и објективност.

Почећу са феноменом који индиректно утиче на некњижевно стање у књижевности - са **родном дискриминацијом**. Још је 1869. године, Џон Стјуарт Мил, код нас више познат као економиста а мање као један од првих мушких феминиста, у својој књизи *Подјармљеностї женскиња* упозоравао да је **сїуїшавањем рада жена, као ѿоловине укуїної рода људске расе, цело човечансїво на їубиїку, јер їиме одбијамо да уїоїребљавамo ѿоловину їаленїа коју људска врсїа**

поседају, чиме се конкуренција на тржишту смањује за читавих 50%. Када жене буду могле *неомеђано да раде*, додаје Мил, *и да покажу своје способности, оне ће доживети праву експанзију свој рада, па ће ишине и моћи више да утичу на људска веровања и осећања.*

Родне дискриминације неће бити само ако се уведу јасна правила, која ће поштовати принципе равноправне инклузивности, партиципативности и транспарентности рада. Србија је једина земља у региону која још увек није донела закон о родној дискриминацији. Само усвајање Закона, међутим, неће бити довољно за елиминасање дискриминације. Са аспекта књижевности на пример, ова дискриминација ће се смањити ако НИН (који је за 64 године доделио само две награде књижевницама), и било који други одбори за додељивање награда, уведу следећа четири правила: *1. Додељивање две награде - за најбоље дело књижевница и за најбоље дело књижевника*, при чему, ако није било изврских дела, награду не треба ни додељивати; *2. Усвојављање равноправној родној односа међу члановима жирија: три критичарке и три критичара*, који би се мало чешће смењивали; *3. Писање образложења награде са компаративним критичким освртима на све финалистe у датом скупу и;* *4. Као специјалан додатак извештаја била би и аналитичка статистика односа броја књига које је жири узео у обзир и броја квалитетних књига у обе групе.* На овај начин обезбедило би се поверење јавности у рад и суд жирија, а спречиле неправилности пословања.

Родне студије су небројено пута, са свих страна планете, доказале како и колико критичари не разумеју књижевнице, или их - још чешће а погубније за књижевну слику једне земље - једноставно прећуткују и бришу. Због тога се често дешава да саме уметнице, научнице, културне раднице поништавају свој родни идентитет, тврдећи: *Ја не ишнем као жена.* Где год, у наступима, интервјуима или предговорима видите овакво њихово наглашавање, будите бар мало свеснији да је реч о склањању под кожу патријархалне идеологије и културе коју мушкарци успостављају *међу собом*, а која искључује и омаложава оно што доноси други - женски род.

У садашњем моменту налазимо се још увек у *транзицији* једног система вредности који је био тоталитаран, који је био наметнут, а који је захтевао полтронство. У овој транзицији вредносне параметре и даље одређују они који су школовани у таквом режиму, а који су позиције у деведесетим годинама 20. века наследили *као најспособнији у условима ограничene конкуренције.* У ово ново доба тржишне утакмице, ти људи, који су око себе окупили себи сличне и подобне, и даље држе примат, али *не* зато што их одликује извршност него ужлебљеност и сналажење у повезаном ланцу водећих културних институција.

Ко у овој транзицији има поштовања да успостави правне стандарде књижевности? Да ли га имају приватни издавачи? Да ли га имају друштвени радници који су на државним буџетима? Да ли читаоци траже професионалну критику?

Успотомом, коме је потребна објективна књижевна критика? Сигурно не онима којима је циљ продаја великог броја књига великог броја писаца. Нити онима који однос уредника и сарадника успостављају као однос између силника и слуге. Објективна књижевна критика потребна је само оној култури која хоће да негује професионалност и одговорност, слободу и напредак критичке мисли, која ред и поредак вредности успоставља критеријумима изврсности, а не диктатима тржишних мода и притисцима маркетинга, која ће поштовати и бранити хуманистичке а не идеолошке принципе.

У транзицијском периоду, који је уз продор дигиталне технологије укључио и проблем толерисања анархије, *проблем критике, тј. моћи суђења*, постао је веома сложен феномен јер је укључио *вредновање и оцењивање без јасних критеријума и метода*, што је водило тзв. *есирадизацији културних производа и форсирању њихове перформативне, извођачко-забављачке функције иррегуларног промовисања и промоције, а не критичког иројивања и промишљања вредности дела*. Затим су *критичке рубрике у јавним гласилима почеле да нестaju, успујајући своје место реклами и илакају*; у главним дневним новинама, уместо новинских критика појавили су се текстови о књигама које негде пишу полуписмени новинари (у Босни), негде писци који не испуњавају никакве стандарде књижевне критике али се форсирају због некадашње репутације (у Хрватској), а негде и несвршени студенти књижевности (у Србији). Пошто су критике почеле да лажу и празнохвалоспевно истичу лоше књиге као одличне, читаоци су или изгубили поверење, или су збуњени, срозали укус, јер се у неким земљама (у Хрватској и посебно Босни) колика-толика истина о књижевним вредностима дела може још наћи у затвореном *кавезу књижевних часописа (који су још недостижнији у провинцијама, где се ни књижара не може наћи)*, а због критичарске корумпираности и губљења јавне платформе значајног суђења појавио се и *проблем девалвације књижевних награда*. У Хрватској и Босни скандали постају све редовнија појава, јер се за угледне награде не пишу образложења, или се одједном мењају критеријуми њиховог додељивања, па се дешава да певачица Нивес Целзијус, због недодељивања награде *Киклој* за најпродаванију књигу, тужи директорку сајма књига у Пули. Пошто некад позиционирани писци хоће пошто-пото да постану *национални бренд*, из *раја неједнако наоружаних нејријашеља - маркетинга и објективне критике* - израстају *исци-кабадахје*, који на аргументоване критике одговарају вређањем.

Зато што им је поверење неоправдано умножено, ови писци даље мутирају у *колумнисџе* и тзв. *криџичаре*, а народу се испод нечијег имена подмећу неписмени и безначајни текстови и тзв. критике, у којима се не показује ни таленат да се одмакне од пуког биографизма и импресионизма. Јасно је коме једино иде корист од оваквог пословања.

Оваквом стању доприноси и *квалиџеџ образовноџ сисџема*, но та би тема захтевала знатно више простора за коректну елаборацију.

У оквиру поменутог проблема девалвације награда, Србија је, чини ми се, случај без преседана у свету, јер број књижевних награда које додељује за целу трећину прелази број дана у једној години! Како објаснити ову *изразиџу дискреџанцију у срџском књижевном живоџу*, где, с једне стране, постоји извесна професионална књижевна критика у дневним и недељним новинама, а с друге стране, та критика није успела *криџички* да преиспита све ове награђене књиге? Тачније, како објаснити ово *џосџојање форме или џро форме књижевне криџике, али не и моџи њеноџ јавноџ деловања*, када у Србији ипак постоји релативно довољан број особа које се баве књижевном критиком? Шта нам то говори? Да је у Србији важнија награда, или вредност? Или нешто треће, што се може назвати *коруџциони колаџс сисџема вредносџи*, по чијем принципу *џријаџеља* установљавају награде зарад *џријаџеља*, којима опет суде *џријаџеља* у својим жиријима. Ако се у овој пантљичарској збрци не уведе ред, онда треба под хитно увести и награде за најгоре и осредње књиге у свим жанровима, јер ако имамо толико добрих награђених књига, *како онда уоџиџе знамо које су оне осредње, а које оне најгоре?*

До које мере су поремећени моћ естетског вредновања и оцењивања али и јавна платформа њеног деловања, види се по томе што у последње време прво у фокус јавности долази питање - *ко одређује иџа је књижевно релеванџно а иџа није*- дакле питање на које је одговор одавна познат, и друго што позвани учесници показују неспособност да *сџручно и јасно* одговоре на постављено питање. Ово доказују и новији невешти серијали дискусија који се тренутно одржавају у Хрватској, посебно расправа крајем јануара ове године, под насловом *Тко се има џраво џисцем зваџи*, или у Србији почетком фебруара, где се у тексту Културног додатка *Вечерњих новосџи* тврди како су једини меродавни естетски оцењивачи књижевних вредности - издавачи!

Пошто се књижевне историје нису показале поузданим водичима кроз књижевне вредности епоха, и пошто су биле посебно искључујуће према радовима књижевница, и писцима неприкладним тренутној идеологији, једини меродаван оцењивач књижевних вредности може бити *књижевна криџика*, и то само она коју оправдава моћ аргумендованог суђења, а уз то, као њен идеалан додаток - и

дубина тумачења. Посебно се срозала новинска књижевна критика, која је некад имала драгоцену улогу - да гомилу књижевне продукције ревносно филтрира и прави јасну хијерархију најбоље - добро - средње - лоше - најгоре. И у Србији и у Хрватској и у Босни, новински прикази су редукционистичко-селективни, лобистички, углавном се свде на мушко тапшање по рамену колега из истог круга. А као најгори показатељ первертираног стања у критици јесте пример неких универзитетских професора (посебно из Хрватске и Босне), који од рецензије унапред очекују хвалоспев, а за критички приказ узвраћају *аргументиом* *проишв човека* или личним ургирањем да се текст повуче из редакције. Због тога верујем да ће будуће генерације имати проблем супротан мојој генерацији: ако им уопште и буде стало до поретка вредности, оне ће имати деље и бројније томове књижевне критике, а тање и малобројне томове књижевне историје.

Данашња критика треба читаоце редовно да упозорава на ***лаже и њаралаже*** не само ***реклама и њлакања о књигама које не налазимо њтек у новинама и недељним магазинима, већ и на корицама књига***, где се све чешће пише пар реченица о нечему. Намерно кажем *о нечему*, јер све више примећујем да сами издавачи објављују текстове који имају мало или нимало веза са оним о чему књига говори, а новинари тек препишу такве речи негде на маргину новинске странице за културу, која изгледа живи као мртвац, као зомби.

Одбијање уредника дневних и недељних новина да пишу о лошим књигама, и посебно о лошим књигама етаблираних писаца, утврђивало је у јавности став да је *нејисање, њј. њрећуњкивање - врста критичкој суда*, чиме се у ствари оправдавала некоректност пословања. Овај елиминаторски став није красио само политику уредника културе, већ и политику књижевних историчара и критичара, јер су прећуткивањем и неоцењивањем радова књижевница, научних радница, критичарки, чинили да се ***родна дискриминација њрећвара у родну елиминацију***, чији је циљ још увек исти - свођење рада женског рода на безвредност и безначајност. Истим, елиминацијским принципом, ови уредници су упорно ***сводили и критички рад на безвредносћ и безначајносћ***. Уместо да су бранили слободу говора и моћ критичког мишљења, медији су заправо *цензурисали* критичко суђење, и учествовали у *манипулацији информација* које су као моћници поседовали, јер у јавност *нису* као противтежу повећаној продукцији књига износили целовиту слику односа књижевних и некњижевних ствари, те читаоци *нису* могли да разлуче добре од лоших књига. Због одуства тог критичког указивања, које се може наћи и у Србији и у Хрватској и у Босни, велику одговорност у срозавању културе има ***лоша урећивачка њолињика*** оних који су били или јесу на позицијама уредника дневних и недељних новина, али и

књижевних часописа. У Босни новинска критика скоро уопште не постоји, а недељници (*БХ Дани* и *Слободна Босна*) умеју да негују примитиван дискурс вређања, у којем подједнако учествују универзитетски професори, етаблирани критичари, етаблирани писци, и новинари.

За разумевање данашње критике треба повећати и свест о проблемима које доноси *послератни националистички некњижевни урисију књижевности*, а који сведочи до које мере *регионална култура* није одмакла у свом развоју, због чега је проток правог културног диверзитета онемогућен. Најдрастичнији пример видим у Босни и Херцеговини, која комуницира и даље по национално-делегатском принципу, па се и приликом гостовања и објављивања антологија и избора књижевних дела, не тражи принцип књижевне изврности већ националне заступљености. С друге стране, у овај дискурс угурава се тзв. *полистичка коректност*, непоуздано процењивање нетолерантних активиста, одбацивање стварности, захтевање платформе непостојеће мирољубиве коегзистенције разних поларитета и свесне искључивости политичке рестрикције, која жели да успостави антидискриминацију путем дискриминације, где се само наизглед заговара грађанска слобода, а у својој суштини сматра се неприкладном и непотребном.

Док смо мање-више свесни претходних проблема, мислим да се на Балкану још није развила свест о *низу специфичних проблема које је донела нова технологија*, о чему се у Америци увелико пише и расправља. Доказано је да су интернет и нове технологије изазвале *еволуцијске промене у људском мозгу*, због чега нестају неке људске вештине (препознавање гестикулације и израза лица, смањење самоконтроле...), а мења се и традиционалан систем социјалних комуникација (људи се затварају у виртуелан свет и губе везе са непосредним окружењем).

Мења се и *традиционално издавачко уржиште књига*: са папирнатог издавања књига прелази се на дигитално објављивање текстова. У току је борба *Гула* за монопол над дигитализацијом свих књига, икад и игде одштампаних. Велике издавачке куће пропадају, а све чешће се дешава да оне ретко успешне постају ловци на блогерске и дигиталне бестселер хитове, те их у помами за новцем и штампају. *Појављују се сасвим нови жанрови који немају много везе са књижевношћу*: графички романи, смс романи, тзв. отворени дигитални романи који немају краја и које свако може да допише. Због овог померања традиционалног система књига, због нестајања књижевне критике, због доступности невероватног броја анархичних блогова, критичар *Тајма уредвића драстичну смену кријеријума књижевног*

вредновања: напуштање класичне естетике и усвољичење нове, дигиталне андустријске, којој је једини циљ лака, тренутна забава.

Пошто је то најава могућег преокретања поретка вредности, мислим да је дефетистичком ставу позива на дискусију потребно поставити следећа питања. Како поставити правила игре, односно потакнути књижевне критичаре на јавни интерес поштовања професионалних стандарда објективног оцењивања књижевних дела? Јер, књижевност је уметност, али је књижевна критика и уметност и **занат**! Да ли смо способни да, у тржишној утакмици, принципима продаје супротставимо и принципе изврности? *Какве ће резултате дати овај окруљи сито?* Да ли ће покренути конкретне иницијативе или ћемо се опет сусрести - на некој наредној дебати? Одговоре ће дати наша истинска снага и вредност. Јер, како каже Асеф Бајат: *Изврност је моћ, она је идентична.* Све друго говори црноте да је бело, белоте да је црно.